

GABRIEL ZUCHTRIEGEL

POMPEJI

A PUSZTULÁS VARÁZSA

TREND

GABRIEL ZUCHTRIEGEL

Pompeji

A pusztulás varázsa

TREND

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Gabriel Zuchtriegel: *Vom Zauber des Untergangs*
@ Propyläen Verlag, 2023

FORDÍTOTTA:
Győri László

BORÍTÓTERV:
Müller Péter

Borítófotó © Freepik; szerzőfotó © Shutterstock

FOTÓK: Silvia Vacca (2, 3, 4/b, 5, 6–15, 17–23, 30, 31); Llorenç Alapont (29); Giuseppe Sannino (1); Luigi Spina (24/a, 24/c); Assunta Somma (32); Ufficio Stampa Parco Archeologico Pompei (16, 24/b, 25b, 28); Gabriel Zuchtriegel (4/a, 25/a, 26, 27)
RAJZOK: Simona Capecchi (Pompeji-térkép); Raffaele Martinelli (18/b)

Minden jog fenntartva, a kiadvány egészének vagy bármely részének a kiadó írásos engedélye nélküli sokszorosítása, másolása, egyéb engedélyköteles felhasználása – beleértve a kiadvány digitalizálását és ily módon történő többszörözését, nyilvánossághoz közvetítését – szigorúan tilos.

A kiadó könyveit kedvezménnyel
megrendelheti webáruházunkban:
www.mora.hu

Hungarian translation © Győri László, 2024
Hungarian edition © Trend Kiadó, 2024

„Pompeji is csak, mint a többi város. Ugyan-
úgy az emberiség bölcsője. Mindegy, hogy az
ember él vagy már halott. Pompeji kellemes
szentbeszéd. Jobban szeretem Párizsnál.”

H. Melville: *Napló* (1857)

Tartalomjegyzék

A kockázatokról és mellékhatásokról	9
1. Mi a pláne a klasszikus művészetben?	25
2. A rítus sodrában	73
3. Város a katasztrófa szélén	129
4. Ami végül számít	181
Az élet megy tovább	217
Köszönetnyilvánítás	223
Jegyzetek	227

A kockázatokról és mellékhatásokról

Alig néhány héttel azután, hogy 2021 áprilisában az UNESCO-hoz tartozó Pompeji Régészeti Park igazgatójaként munkába álltam, egy tapasztalt kolléganőm bizalmasan megosztott velem valamit, amiről nekem egészen addig sejtelmem sem volt: jelesül, hogy a Pompejibe látogató turisták körében bizony nem ritka a szívinfarktus, és hogy ezek az infarktusok olykor halállal végződnek. Ezután megerősítettük az ókori város mentőszolgálatát. Évente átlagosan 600 riasztás történik. Az esetek mintegy 20 százalékaiban szív- és érrendszeri problémák miatt hívják ki az orvost. A panaszok kiváltó okaként többnyire a hőséget jelölik meg. De vajon tényleg csak a hőség okozza ezeket a rosszulléteket?

2018-ban a firenzei Uffizi Képtárban egy látogató az egyik tökéletesen klimatizált teremben Botticelli *Vénusz születése* című festménye előtt állva kapott infarktust. Az újságok ezt követően a nagy francia íróról elkeresztelt Stendhal-szindrómáról cikkeztek: Stendhal 1817-ben a firenzei Santa Croce-bazilikában az ott lévő műalkotások láttán megérezte a történelem levegőjét, és eksztázisszerű állapotba került. A 20. század hetvenes éveit

ben egy Graziella Margherini nevű firenzei pszichiáter nő a városba látogató turistáknál hasonló tüneteket állapított meg. Íme, ez volt a „Stendhal-szindróma” születésének pillanata.¹ Mivel a Stendhal-szindrómát hivatalosan nem tekintik betegségnek, ismérveinek listája nyitott. A szívrohamon kívül járhat még szapora szívveréssel, fulladással, légszomjjal, hiperventillációval, eszméletvesztéssel, szédüléssel, verejtékezéssel, hányingerrel és hallucinációkkal.

Én magam eddig megúsztam. De azért akad Pompejiben néhány olyan hely, ahol alighanem okkal érezném veszélyeztetettnek magam. Ilyen például az antik város déli peremén található menekülők kertje (*Orto dei Fuggiaschi*). A régészek itt bukkantak a sokméteres hamuréteg alatt tizenhárom olyan ember maradványaira, akik a Kr. u. 79-es év egy őszi napján bekövetkezett vulkánkitörésben veszítették életüket. Az áldozatok között kisgyermek is volt. Reggel 7 óra 30 perckor, majd húsz órával a kitörés után próbáltak kimenekülni a városból. Ekkor érte őket a halál. A közeli Vezúv felől mintegy 100 kilométeres sebességgel érkező, körülbelül 400 fokos hőhullám hatására elterültek a földön. Némelyikük védekezően az arca elé tartotta a kezét, az egyik férfi utolsó erejével megpróbált föltápaszkodni. Egy kisfiú hiába igyekezett szembeszállni az őt körbezáró, port és hamut hozó lökéshullámmal. Mintha aludna, a szája kissé nyitva van. A Vezúv kitörésének eddig megtalált ezerháromszáz áldozata közül tizenhárom. Ennek a tizenháromnak pontosan ismerjük az arcvonásait, a hajviseletét, a ruházatát és a testfelépítését. Mintha csak néhány órája haltak volna meg, és feküdnének ott. A testüket körbezáró hamu és por megszilárdult, és miközben maguk a holttestek elenyésztek, helyükön úr keletkezett.

Az ásatásokon dolgozó munkások valamikor 1961 áprilisa és júniusa között bukkantak rá ezekre az üregekre, és gipszet öntöttek beléjük. Ennek köszönhető, hogy haláluk után tizenkilenc évszázaddal gipszöntvény formájában magunk előtt láthatjuk ezeket az embereket. Vagy lehet, hogy nem is a gipszöntvényüket látjuk, hanem őket magukat? Vajon mit kezdünk az efféle leletekkel? És vajon mit árul el rólunk az, amit kezdünk velük?

Ilyen és ehhez hasonló kérdések gyakran egészen konkrétan is felmerülnek Pompejiben. Például akkor, amikor reménybeli szponzorok csoportját, a nápolyi ipari és kereskedelmi kamara képviselőit vezetem végig, ahogy az alig néhány héttel odaérkezésem után történt. Ezek a várakozásteli arcok mintha mind azt kérdeznék: „Na mi lesz, bökd már ki! Mondd el, tulajdonképpen miért is vagyunk itt! Megérte idejönnünk?”

Vajon útba ejtsem-e velük a menekülő kertjében látható gyerekeket, nőket és férfiakat? Megosszam-e a történetek miatt érzett mély megrendülésem az ipari és kereskedelmi kamara embereivel? Nem volna ez valami árulásféle? Vajon a tizenhárom áldozatról beszélve nem árulnék-e el túl sokat saját magamról is? És vajon az én hibám volna-e, ha a csoport valamelyik tagján a Stendhal-szindróma tünetei jelentkeznének?

E könyv az imént felsorolt kérdésekkel foglalkozik. Mert régésszpályám során – attól kezdve, hogy diákkoromban idegenvezetőként dolgoztam a berlini Pergamon Múzeumban, egészen Pompejiig – egyvalami rég világossá vált számomra: a problémát nem a Stendhal-szindróma okozza. Merőben statisztikai szempontból a szívinfarktus és a többi tünet Pompejiben sem gyakoribb, mint a világ bármely sétálóövezetében. A probléma egészen más, nevezzük, mondjuk, gyűjtőszindrómának.

A gyűjtőszindróma

A gyűjtő mindent a birtoklás szempontjából közelít meg: vajon illene-e ez vagy az a tárgy a gyűjteményembe? Vajon másoknak több ilyen tárgyuk van-e, mint nekem? A gyűjtő egyfolytában felhalmoz, felbecsül, összehasonlít, értékkel, megítél. Úgy tekint a világra, mint valami áruházra, ahol tele kell pakolnia a bevásárlókocsiját, amennyire csak a hitelkártyája engedi.

Sokszor találkoztam olyan emberekkel, akik egész gyűjteményeket halmoztak fel ókori műkincsekből, és higgyék el nekem: egy csöppet sem irigyeltem, sőt inkább szántam őket, amiért egy olyan csodálatos dolgot, mint a régészet, vagyontárgyak halmozává alacsonyítanak le. De a gyűjtőszindróma nem korlátozódik az antik tárgyak gyűjtőire. A tüneteitől egyikünk sem mentes – és ez is csak azt mutatja, hogy a világ, amelyben élünk, mennyire materialista. Tudósok kimutatták, hogy a múzeumlátogatások két legfontosabb indítéka az ismeretek és a tapasztalatok gyűjtése.² Ám az erről szóló tanulmány tüzetes elolvasásakor kiderül, tapasztalatgyűjtésen az értendő, hogy újabb tételt húzhatunk le: látogatás Pompejiben, pipa! És mi kerül fel erre a listára? Ezt nagyban befolyásolja az, hogy miről mit hallottunk korábban. Magyarán, a turistacsoport azt nézi meg, amit okvetlenül látni kell. Valami listafélét igyekszik abszolválni. „Te tényleg nem jártál még a Louvre-ban? Hát akkor irány Párizs, különben nem vagy teljes értékű ember/régész/művészettörténész!” A gyűjtőszindrómával együtt élni tehát azt jelenti, hogy az ember tudatának mélyén szüntelenül ott motoszkál: valahová még el kell jutnia, valamire még vinnie kell, valamit még meg kell szereznie – legyen az tudás, tapasztalat vagy vagyontárgy.

A különböző régészeti múzeumok és parkok kiállításain rengeteg látogatót kalauzoltam már, és e találkozások során szerzett tapasztalataim alapján nem áll távol tőlem az a feltételezés, hogy a legerősebb motivációt a szó legszélesebb értelmében vett gyűjtő-szenvedély jelenti. Ezek az emberek mindenekelőtt arra voltak kíváncsiak, hogy tulajdonképpen miért is került fel az illető hely a listájukra.

Azt az igényt, hogy a végén kipipáljuk a látottakat, természetesen a közösségi média is felerősíti. A nagyszüleim alighanem röhejesnek tartották volna, hogy emberek még azelőtt elkezdenek filmezni, mielőtt odanéznének; mára viszont ez rég megszokott dolognak számít. Ez persze rendben is van, végtére is nem akarunk senkinek semmit előírni.

Másképp áll a dolog a gyűjtőszindróma egy másik tünetével: azzal, hogy ha már ott vagyunk, magunkkal is viszünk valamit. Pompejiben heti gyakorisággal kapunk kisebb-nagyobb csomagokat, bennük láva- és mozaikdarabkákkel vagy cserepekkel, amelyeket valaki elvitt emlékébe. A megbánás aztán évekkel, olykor évtizedekkel később következik be – a gyűjtő-szenvedély hátulütője, hogy a felhalmozott tárgyak egy ponton teherré válnak. Pompeji esetében mindezt csak tetézi a legenda, hogy az efféle tárgyak (amúgy büntetőjogi következményekkel járó) eltulajdonítása balszerencsét hoz. Némely bűnbánó gyűjtő küldeményéhez megható kísérőlevelet is ír, amelyben felsorolja az őt ért szerencsétlenségeket. Beszámolnak válásról, munkahelyük elvesztéséről, sőt rákos megbetegedésről is olvastam már. Egy 2022 nyarán kapott levélben például ez áll:

Kedves Múzeumigazgató Úr!

Régóta gyűjtöm a köveket, és mindenhol, ahová csak eljutok, magammal viszek egy nagy és egy kis követ. 2012-ben Pompejiben jártam, és köveket és egy kis cserépdarabkát hoztam magammal, amelyet a földön találtam.

Nemrégiben a CNN oldalán és a Lonely Planeten is olvastam olyan emberekről, akik visszaadták a hazavitt dolgokat, mivel azok szerencsétlenséget hoztak rájuk. A történet azóta nem hagy nyugodni.

Visszatekintve világosan látom, hogy 2012 óta sem az életem, sem a karrierem nem alakult jól. Sőt egy sor bonyolult, mindmáig tartó egészségi problémával is meg kellett küzdenem.

Bár nem tudom, hogy az „átok” valóban létezik-e, de úgy döntöttem, visszaküldöm ezeket a tárgyakat, ott a helyük önöknél.

Stendhal vajon melyik csoportba tartozott volna? Valószínűleg nem a gyűjtőkébe, hiszen egész életét nyughatatlanul végigutazta, és sem anyagi, sem szellemi értelemben nem lett volna elég „tárhelye” ahhoz, hogy fölhalmozzon. Nem jön számításba az a meglehetősen nagy létszámú csoport sem, amely a fentebb említett tanulmány szerint csupán a partnere kedvéért jár múzeumba, nem is szólva azokról, akiknél a látogatás fő oka a nyilvános vécé felkeresése. (Ők is külön csoportot alkotnak, még ha megnyugtatóan kis létszámút is!)

Stendhal leginkább azok közé tartozott volna, akiket a szakirodalom „spirituális zarándokok” néven tart számon.³ Ez a cso-

port azért jár múzeumba vagy régészeti parkba, hogy feltöltődjék energiával, jobban megismerje önmagát, inspirációt nyerjen, és átélhesse a szabadság érzését. Hogy új dolgokat fedezzen fel, mint a gyermek, aki először lát valamit; nem a legismertebb, mások által előírt látványosságokat akarja letudni, hanem saját ízlésében bíz. Számára a múzeumlátogatás valódi spirituális élmény forrása. Úgy véli, a látogatás rólunk magunkról szól, illetve arról, hogy hogyan léphetünk túl önmagunkon. Stendhal „mennyei érzésekről” ír, amelyek az én teljes kimerülésével járnak együtt.⁴ Ez ma alighanem dagályosnak tűnik, de ami a spiritualitást illeti, megfelel a korabeli szóhasználatnak. Buddhista terminológia szerint talán „az elmélyülés első fokozata” kifejezés áll ehhez a legközelebb.

Figyelmeztetésül hadd jegyezzük meg, hogy bizonyos mellékhatások valóban nem kizárhatók, még ha a műélvezet egészségkárosító következményei, mint láttuk, tudományosan vitatottak is. De a művészetben és a régészetben ugyanúgy jelen van a fájdalom, a veszteség, a halál és az erőszak, mint személyes történetünkben – ezt Pompejiben, abban a városban, amelyet a Vezúv Kr. u. 79-ben „elevenen eltemetett”, jobban érzékeljük, mint a világ bármely más pontján. A katasztrófának áldozatul esett gyermekek gipszlenyomata láttán – bármilyen nagy „kincsnak” számítanak is az efféle leletek – sokévnnyi tudományos tevékenység után sem lép bennem működésbe a tudós. Egy ötéves kisfiú, akit 18 órányi lávaeső és sötétség után a 400 Celsius-fokos por- és hamuhullámban ér a halál, sokkal inkább a gyermek ösfélelmét hívja elő belőlem; a kisgyermek rettegését attól, hogy a legrettenetesebb bajban magára hagyják. Mama és papa már nem segíthet, egyedül kénytelen küzdeni az életéért.

Másfelől viszont nincs az a tudományos leírás, amely képes lenne szavakba foglalni azt a boldogító pillanatot, amikor a Pompejiben dokumentumfilmet forgató Christopher Clarkkal az egyik raktárban egy alvó halászfűt ábrázoló kis szoborra bukkantunk. Kapucnis kabátja nagyon rövid, ezért összegömbölyödik, hogy ne fázzon, ahogy azt néha az én nyolcéves kisfiam is teszi. Vizes-korsója felborult, a földön heverő kosarából egy patkány eszik. A forgatás közben ez úgy hatott ránk, mintha a bennünk rejlő gondtalan, vidám gyermek küldte volna üdvözlését. Spontán ötlettől vezérelve aztán ezt a szobrot is beépítettük a dokumentumfilmbe. Erről az alábbi mondatok jutnak az eszembe Stendhal firenzei élményének leírásából; ezek sokkal többet mondanak, mint a sokat emlegetett szapora szívverés és szédülés, amelyet a templomba menet érzett: „...mindez oly elevenen szólítja meg a lelkem. Ó! Bárcsak feledni tudnám!”⁵

Hogy jön ide a felejtés? Nem tudom pontosan, de feltételezem, az író azt akarja mondani, hogy ez a fajta tapasztalat nem gyűjthető, nem iktatható, és nem is tervezhető úgy, mint például egy étteremlátogatás. Mindenekelőtt azonban arra utalhat, hogy az előzetes tudás inkább hátrányt, mintsem előnyt jelent, úgyhogy az adott pillanat szempontjából jobb, ha elfelejtjük. A találkozás egy adott pillanatban jön létre közted és a mű között, és aztán véget is ér. Ami megmarad belőle, az nem valamiféle rögzíthető tudás, nem kipipált tétel a teendőik listáján, csupán egy rövid kitörés a jelen börtönéből: sok száz, sőt sok ezer éve megalkotott tárgyak és műkincsek szólítanak meg hirtelen – ha nyitott füllel hallgatjuk őket. A „spirituális zárandokok” csoportjába azok tartoznak, akik azért járnak múzeumba, hogy nyitott füllel hallgassanak, és önként vállalják a Stendhal-szindrómával járó kockázatot.

Ennek a csoportnak valamennyien tagjai lehetünk. A múzeumokkal foglalkozó pszichológusok szempontjából a dolog egészen egyszerűnek tűnik, próbálják ki önök is: ha bemennek egy múzeumba, képzeljék el, hogy valaki egy felmérés során arról kérdezi önöket, mit várnak a látogatásuktól. Önök pedig azt válaszolják: „Hogy a lelkemhez szóljon!”